

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.8>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Славна О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри конституційного права

та прав людини Національної академії внутрішніх справ,

DOI <https://orcid.org/0000-0003-2683-281X>

Славна О.В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини.

Стаття присвячена дослідженню чинного законодавства України у сфері прав і свобод людини в умовах запровадження правового режиму воєнного стану, що тягне за собою обмеження конституційних прав та законних інтересів людини і громадянина. Актуальність досліджуваної теми викликана насамперед реаліями сьогодення, які пов'язані з повномасштабним вторгненням Російської федерації на територію України, що ставить перед державою першочергове завдання - збереження людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності, які визнаються, відповідно до Конституції України, найвищою соціальною цінністю в державі. Метою статті є висвітлення забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини.

Проаналізовано сучасний стан забезпечення права на справедливий суд, в результаті чого була виявлена низка питань, які пов'язані з військовою агресією РФ, в наслідок якої частково призупинилась діяльність судів на деяких територіях України, а також відсутній доступ до інформації про стан розгляду справ, що негативно впливає на реалізацію громадянами своїх законних прав та законних інтересів.

Виявлена відсутність у чинному законодавстві деталізації механізму обмеження конституційного права на свободу думки і слова, вираження поглядів і переконань, що може призвести до порушення прав і свобод людини. Аргументовано доцільність активізації роботи уповноважених осіб, щодо контролю за змістом поширюваної інформації через усі ЗМІ та мережу інтернет.

З урахуванням загрози національній безпеці України та задля своєчасного інформування населення, що дасть змогу уникнути негативних наслідків, запропоновано розпорядникам інформації наповнювати та оновлювати відповідну

інформацію на офіційних сайтах та сторінках соціальних мереж.

Обґрунтовано позицію щодо всебічної допомоги з боку держави задля вивчення державної мови національними меншинами та корінними народами, які проживають на території України, не принижуючи мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, що дасть змогу ефективній соціалізації та адаптації останніх у сучасних умовах.

Ключові слова: справедливий суд, свобода думки, свобода слова, право на інформацію, державна мова, національні меншини, корінні народи.

Slavna O.V. Ensuring human rights and freedoms under the legal regime of martial law in Ukraine in the context of the National Strategy in the field of human rights.

The article is devoted to the study of the current legislation of Ukraine in the field of human rights and freedoms in the conditions of the introduction of the legal regime of martial law, which entails the restriction of constitutional rights and legitimate interests of a person and a citizen. The relevance of the research topic is caused primarily by the realities of today, which are connected with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which sets the state's primary task - the preservation of a person, his life and health, honor and dignity, inviolability, which are recognized in accordance with the Constitution of Ukraine, the highest social value in the state. The purpose of the article is to highlight the provision of constitutional human rights under martial law in accordance with the National Strategy in the field of human rights.

The current state of ensuring the right to a fair trial was analyzed, as a result of which a number of issues related to the military aggression of the Russian Federation were identified, as a result of which the activity of the courts in some territories of Ukraine was partially suspended, as well as the lack of access to information about the status of the proceedings, which negatively affects citizens'

realization of their legal rights and legitimate interests.

The current legislation revealed a lack of detailing of the mechanism for limiting the constitutional right to freedom of thought and speech, expression of views and beliefs, which could lead to a violation of human rights and freedoms. The expediency of intensifying the work of authorized persons in controlling the content of information disseminated through all mass media and the Internet is argued.

Taking into account the threat to the national security of Ukraine and in order to inform the population in a timely manner, which will make it possible to avoid negative consequences, it is suggested that managers of information fill and update relevant information on official websites and pages of social networks.

The position regarding comprehensive assistance from the state for the study of the state language by national minorities and indigenous peoples living on the territory of Ukraine is substantiated, without demeaning the linguistic identity of all indigenous peoples and national minorities of Ukraine, which will enable effective socialization and adaptation of the latter in modern conditions.

Key words: fair trial, freedom of thought, freedom of speech, right to information, state language, national minorities, indigenous peoples.

Постановка проблеми. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла документ історико-політичного значення - Акт проголошення незалежності України, який проголошує Україну, як незалежну, правову державу з неподільною і недоторканою територією. Акт проголошення незалежності України був прийнятий на основі права на самовизначення народів, яке закріплене у ст. 1 Статуту ООН, а також інших міжнародних актів.

За часи незалежності, Україна зазнавала неоднозначних політико-правових трансформацій та реформ, які не призвели до позитивних змін в державі. У 2014 році Україна взяла чіткий курс на євроінтеграцію, тим самим окреслила свою чітку позицію перед міжнародною спільнотою.

Євроінтеграційний вектор якій взяла Україна, як демократична, соціальна, правова держава зумовила необхідність утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина відповідно до міжнародних стандартів у всіх сферах суспільного життя. Україна є учасницею міжнародних договорів, які передбачають взяття державою-учасницею на себе позитивних та негативних зобов'язань. Позитивні зобов'язання передусім передбачають обов'язок держави-учасниці у запровадженні системи ефективних гарантій прав і свобод людини. Негативні зобов'язання у свою чергу встановлюють для держави норми-заборони порушення прав і свобод людини.

24 березня 2021 року Указом Президента України була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, метою якої стало удосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. Вищезазначена Стратегія в своїх положеннях закріпила стратегічні напрями в сфері прав і свобод людини; цілі; актуальні проблеми, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям; завдання, спрямовані на досягнення цілі; очікувані результати.

Очікуваним результатом даної Стратегії повинно було стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом[1].

24 лютого 2022 року повномасштабне вторгнення Російської федерації на територію України зумовило істотні негативні наслідки щодо реалізації конституційних прав і свобод людини. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 на території України ведено особливий правовий режим воєнного стану, з подальшим його продовженням, який передбачає певні обмеження конституційних прав і свобод людини. На тлі цього процедурні питання, щодо реалізації прав і свобод в умовах воєнного стану, стикнулися з істотними перешкодами, а в деяких випадках виявились неможливими. Це пов'язане насамперед з відсутністю спеціальних роз'яснень і рекомендацій, щодо норм права, які регламентують реалізацію прав людини у період дії правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання. Питанню забезпечення прав і свобод людини, а також їх обмеженню була присвячена значна кількість наукових досліджень, як у вітчизняній так і зарубіжній юридичній науці. Основним фактором, такого наукового інтересу до питання обмеження прав людини є зростання міграції та суспільно-політичні реалії сьогодення. Серед великої кількості науковців, які досліджували в різних аспектах питання забезпечення прав людини та їх обмеження з урахуванням викликів у суспільстві, можна виділити праці таких авторів: М.Ф. Анісімової, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, А.Ю. Олійника, В.Р. Барського, Ю.Г. Барабаша, С.О. Горулько, Д.М. Белова, О.Ф. Динько, Ю.М. Бисаги, І.В. Михайлишина, Ю.М. Тодики, О.Ф. Динька, О.В. Скрипнюка, В.І. Євтушенко, А.М. Колодія, О.В. Осинської, С.В. Максименка, В.Л. Федоренка, С.П. Бритченка, О.В. Розгон, О.М. Поліванової, О.В. Марцеляка, О.Ф. Скаун, С.Б. Чеховичатаін, М.В. Савчина та

ін. Разом із тим, зважаючи на великий внесок в юридичну науку вищезазначених авторів, реалії сьогодення свідчать про необхідність запровадження нових механізмів забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Метою статті є дослідження сучасного стану забезпечення конституційних прав і свобод людини в контексті Національної стратегії у сфері прав людини в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, і як наслідок запровадження правового режиму воєнного стану на територіях багатьох областей порушений режим роботи судової системи, а також відсутній доступ до інформації про стан розгляду справ, що в деяких випадках унеможлиблює реалізацію конституційного права на справедливий суд. Порушення належних умов роботи судової гілки влади пов'язане також з окупацією територій України, що призвело до часткового призупинення діяльності судів України.

Водночас, відповідно до ст. 55 Основного закону, кожній особі, яка на правовий підставах перебуває на території України, гарантується захист прав та законних інтересів у судовому порядку. Відмовити у правосудді громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, які вважають, що їх права та свободи порушені або порушуються, створено або створюються певні перешкоди для реалізації останніх, заборонено Законом[2]. Положення ст. 64 Конституції України та ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» гарантують право на захист своїх прав і свобод у судовому порядку в умовах воєнного стану[3].

Питання щодо забезпечення права учасників процесу на інформацію в умовах воєнного стану постає одним із першочергових, так як задля забезпечення безпеки усіх учасників судового процесу, інформаційні ресурси, такі як: Єдиний державний реєстр судових рішень, сервіси «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду» обмежили загальний доступ. Також обмін процесуальними документами методом поштового зв'язку в багатьох випадках не віднаходить позитивного вирішення даного питання, так як велика кількість громадян була змушена покинути місце свого постійного проживання у зв'язку з російською агресією (вимушені переселенці), що унеможлиблює отримання процесуальних документів, і може призвести до пропуску процесуальних строків. Відповідне рішення щодо пропуску процесуальних строків буде розглядатися кожним суддею індивідуально. Наряду з цим, в чинному законодавстві відсутня загальна норма, яка визначає воєнний стан, як поважну причину для поновлення строків, що може призводити до порушення прав людини.

Відтак, з урахуванням реалій сьогодення, наявність дієвого механізму забезпечення доступності до правосуддя, а також доступу до інформації, щодо стану судових справ, територіальну підсудність, постає для громадян суспільно необхідним.

Ч. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює за кожною людиною право на вільне вираження своїх поглядів. Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір[4].

Міжнародні норми вищезазначеного Пакту втіленні у положеннях ст. 34 Конституції України, які гарантують право кожному на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Відповідно, це право включає в себе: вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Однак, виходячи із ч. 3 ст. 34 Основного закону це право не є абсолютним, так як може бути обмежене Законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя[2].

Виходячи з реалій сьогодення та аналізуючи ч. 3 ст. 34 Конституції України, підставами для обмеження вищевказаного права виступають захист інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам. Однак обмеження цього права не повинно межувати з суцільною заборонаю, що може призвести до тотальної дезінформації населення. Виклики, які постали перед Україною у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ вимагають від держави гарантій права на захист життя та здоров'я людини, які можуть бути порушені у випадку реалізації прав передбачених ст. 34 Конституції України, з одного боку, а з іншого, гарантій можливості вільно виражати свої погляди і переконання. Тобто при прийнятті норми-заборони, законодавець повинен дотримуватися балансу між можливістю реалізації вищезазначених прав і захистом життя та здоров'я людини, які можуть бути порушені в результаті реалізації такого права.

Відсутність у чинному законодавстві України деталізованих норм механізму обмеження окремого кола конституційних прав людини, може призводити до порушення прав і свобод людини і громадянина. При вирішенні питань гарантій та обмежень права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань

слід звернутися до п. 2 ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства відповідно до ч. 1 ст. 9 Основного закону.

Одночасно слід наголосити на необхідності активізувати роботу уповноважених осіб за контролем змісту поширюваної інформації через усі засоби масової інформації, а також через мережу інтернет, задля недопущення поширення недостовірної інформації, що може спричинити негативні наслідки для життя та здоров'я людини, а також нанести шкоду національній безпеці України.

Одним із важливих інструментів, які б запобігали загрози життю та здоров'ю людини в умовах воєнного стану є доступ до публічної інформації.

Право на доступ до публічної інформації гарантується на національному рівні ст.ст. 34, 50 Конституції України, Законом України «Про доступ до публічної інформації», так і на міжнародному - Конвенцією Ради Європи про доступ до офіційних документів.

Дана інформація може нести повідомлення про загрозу нападу, окупації, запобіганню вчиненню злочинів проти людяності, геноциду і т.п.

Через загрозу національній безпеці України та у зв'язку із неможливістю належного функціонування, деяка кількість інформаційних сервісів наразі або припинили свою роботу або працюють в рамках встановлених обмежень. Тимчасова зупинка роботи державних реєстрів та бази даних є обмеженнями передбаченими введенням у дію воєнного стану на території нашої держави.

Разом із тим несвоєчасне інформування населення розпорядниками через офіційні джерела може призвести до негативних наслідків. Відтак, розпорядникам інформації слід на постійній основі наповнювати та оновлювати відповідну інформацію на офіційних сайтах та сторінках через соціальні мережі.

Практично на всіх територіях держав країн світу наряду з державною нацією проживають національні меншини та корінні народи. Україна не є винятком. Етнічний склад населення України включає в себе: українців, євреїв, поляків, німців, румунів, ромів. Національні меншини є невід'ємною складовою суспільства, а тому забезпечення їх правами та гарантіями є однією з умов демократичної держави.

Однією з нагальних проблем сьогодення постає питання забезпечення умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, міжкультурного діалогу.

Одне серед інших актуальних питань наразі гостро стоїть мовне питання. Останні соціологічні опитування населення, щодо утисків російськомовних, національних меншин та корінних народів свідчить, що за роки незалежності України, останні не зазнавали жодних утисків відносно мов-

ної самобутності. Водночас, мовне питання наразі зазнало загострень серед населення, яке невидимо, але поділяє людей на захід та схід, південь, північ та центр України. Це пов'язане насамперед з аргументацією керівництва РФ військової агресії, яка полягала в утисках російськомовних на території України. Серед інших факторів роздмухування ворожнечі на тлі мовного питання є російська пропаганда та дезінформація населення України.

Одночасно серед опитуваних респондентів тільки 7% жителів вважають використання інших мов питанням першочергового значення. На противагу, 70% респондентів вважають це питання другорядним.

Так, державною мовою вважається визнана Конституцією та чинним законодавством основна мова держави. Згідно з ч. 1 ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Це покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо)[5].

В той же час держава гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України та корінних народів, що закріплено в положеннях ч. 3 ст. 10 Основного Закону.

Мови національних меншин України - мови, поширені серед населення України, крім державної мови (української) та мови корінних народів України (кримськотатарська, кримчацька, караїмська).

Ст. 11 Конституції України покладає на державу обов'язок сприянню розвитку мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Неприпустимість привілеїв чи обмежень, в тому числі і за мовними ознаками, закріплена в ч. 2 ст. 24 Конституції України. Окрім цього ч. 5 ст. 53 Конституції України закріплює положення, згідно з якими, громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Положення ст. 53 Основного Закону є основою для вирішення актуальних проблем, щодо застосування мов національних меншин в Україні[2].

Мовне питання національних меншин та корінних народів також деталізовано в положен-

нях Законів України: «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Вищезазначені гарантії права на вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин та корінних народів відповідає змістові міжнародних договорів України. Так наприклад, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року, ратифікована Україною 9 грудня 1997 року, зобов'язує держави створити у себе необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість розвивати свою мову (пункт 1 статті 5 Конвенції).

Разом із тим, на державні органи та установи покладений обов'язок надавати всебічну допомогу задля вивчення державної мови національними меншинами та корінними народами, які проживають на території України, задля соціалізації та адаптації у сучасних умовах.

Висновки. Введення правового режиму воєнного стану в межах кордонів України покладає на державу великий масив питань, щодо удосконалення Національної стратегії у сфері прав людини, задля вирішення яких необхідні дієві механізми реалізації цих прав населенням держави. При прийнятті рішень держава повинна дотримуватись принципу верховенства права, як пріоритетного принципу демократичної

держави, а також правового балансу при обмеженні конституційних справ і свобод людини, задля унеможливлення звуження прав та законних інтересів громадян. Воєнний стан в державі не може стати пожиттєвою індульгенцією для можновладців, які всупереч існуванню загрози життю та здоров'ю людини, люблять свої інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 02.08.2022).
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
3. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 23. Ст. 176.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України : Рішення Конституц. Суду від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54> (дата звернення: 30.07.2022).